

Hvordan skape fred med naturen

Ragnar Fjelland

Foredrag på Besteforeldreaksjonens landsmøte i Bergen, 22. september 2018

Innledning

I oktober 1947 sendte Albert Einstein et brev til FNs generalforsamling der han advarte mot våpenkappløpet, og pekte på at det truet menneskehetens fortsatte eksistens. Bakgrunnen var oppfinnelsen av atombomben, og kappløpet mellom USA og Sovjet-Unionen om å utvikle stadig kraftigere bomber. Brevet fikk ingen konsekvenser, fordi de toneangivende landene ikke var interessert i nedrustning. I dag er situasjonen enda mer alvorlig enn den gangen.

Opprustning og krig er ikke bare den største trussel mot menneskeheten, men også mot naturen. I disse dager starter den største militærøvelsen på norsk jord noen sinne. Bakgrunnen er, som den har vært siden andre verdenskrig, den trusselen som angivelig Russland representerer. I den anledning er det relevant å nevne noen tall, for å få et begrep om proporsjonene:

I 2017 brukte verden totalt 1739 milliarder dollar i militærbudsjetter ifølge Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). Det er interessant å se på landene på toppen av listen:

USA: 610 milliarder dollar

Kina: 228 milliarder dollar

Saudi-Arabia: 69,4 milliarder dollar

Russland: 66,3 milliarder dollar

Deretter følger India, Frankrike og Storbritannia. Kinas budsjett økte med hele 5,6%, mens Russland reduserte med hele 20%. Det er verdt å merke seg at USAs militærbudsjett er nesten ti ganger så stort som Russlands.¹

Skal man skape fred med naturen, er det viktigste å bekjempe all militarisme. Det er så opplagt at jeg ikke skal bruke mer tid på det.

¹Kilde: SIPRI <https://www.businessinsider.com/highest-military-budgets-countries-2018-5?r=US&IR=T&IR=T> (19.9.2018)

Av tittelen på dette foredraget kan det se ut som om jeg har en enkel oppskrift på hvordan man skal slutte fred med naturen. Det har jeg naturligvis ikke. Men jeg skal nevne noen betingelser som må oppfylles for at vi skal bevege oss i riktig retning.

Rachel Carson ga i 1962 ut boken *Silent Spring*². Den regnes som en av det forrige århundres mest betydningsfulle bøker. *Den tause våren*, som boken heter på norsk, henspeler på at fuglesangen om våren var borte. Carson pekte på årsaken, nemlig de enorme mengdene giftstoffer som ble sprøytet ut i naturen for å utrydde insekter. Interessant nok oversettes det engelske ordet "pesticide" til norsk som "plantevernmiddel". Det er ganske misvisende, og jeg skal derfor snakke om "kjemiske sprøytemidler".

Carson ble umiddelbart angrepet av den kjemiske industrien. De truet med å saksøke *The New Yorker*, som først hadde offentliggjort boken, og høyreorienterte organisasjoner prøvde å få den stoppet. De mislyktes, men pressen angrep Carson for å være en hysterisk kvinne, som satte følelser foran vitenskapelige fakta. President John F. Kennedy ble derimot så interessert at han satte sin vitenskapelige rådgivningskomite til å undersøke saken. De avga en rapport 5. mai 1963, og den ga Carson rett.³

I boken gjorde Carson det som på den tiden nærmest var utenkelig: Hun pekte på negative sider ved den teknisk-vitenskapelige utviklingen. Men hun pekte ikke bare på negative sider, hun pekte også på at kjemiske sprøytemidler angivelig skulle løse et problem som var skapt av moderne industrielt landbruk. I tradisjonelt landbruk, basert på mangfold, var ikke insekter et stort problem. Problemet oppsto da man innførte industrielt landbruk, med en medfølgende monokultur. Da kunne bestemte insektarter spre seg uhemmet, og førte til de problemene som kjemiske sprøytemidler angivelig skulle løse.⁴

Carsons bok regnes ofte som starten på den moderne miljøbevegelsen. Når man leser boken i dag, blir man slått av hvor langt forut for sin tid hun var. Hennes arbeid og engasjement ble videreført av Barry Commoner. Etter at han hadde fått sin doktorgrad i biologi fra Harvard University i 1941, tjenestegjorde han i marinen i 2. verdenskrig. Der fikk han i ansvar for et prosjekt som besto i å utrydde insekter på strendene før ilandsettelse av tropper. Det besto i at man benyttet fly til å sprøyte DDT over vegetasjonen.

²Jeg refererer til utgaven som er gjenoptrykt som Penguin Classics fra 2000, med et etterord av Linda Lear.

³For en mer utførlig omtale vil jeg henvise til Arne Storrønningens artikkel fra 20012: "Boka som skapte en miljøbevegelse", <https://www.framtiden.no/201209275814/aktuelt/mat/boka-som-skapte-en-miljobevegelse.html> (27.9.2018). Se også Linda Lears etterord som er nevnt ovenfor.

⁴*Silent Spring*, s. 27

Han oppdaget at insektene forsvant i første omgang, men så ble det mange fler på grunn av all den fisken som DDT også hadde tatt livet av, og som ble liggende på strendene og råtne. Da ble han oppmerksom på det som senere ble hans første økologiske lov: Alt henger sammen med alt.

Vi kan ikke bare konsentrere oss om enkeltfenomener, men må se på helhet og sammenheng. Senere hevdet Commoner at alle miljøproblemer kan tilbakeføres til ett grunnleggende forhold, motsetningen mellom det han kalte *økosfæren* og *teknosfæren*. Disse to er fundamental forskjellige. Økosfæren er syklisk, mens teknosfæren er lineær: Vi produserer, bruker, og kaster. Problemet er at mennesket er en del av begge, og vi er i krig med økosfæren. Altså, vi er i krig med naturen. Men denne krigen har ført til at naturen slår tilbake. (Noe for øvrig Rachel Carson var fullstendig klar over: Kap. 15 i boken hennes har tittelen: "Nature fights back".) Den eneste løsningen på problemene er å slutte fred med naturen. *Making Peace with the Planet* er tittelen på Commoners bok fra 1990⁵. Den har inspirert mer enn tittelen på dette foredraget.

Den første betingelsen er at vi innser at alt henger sammen med alt

Commoner kalte dette den første økologiske loven. (Han formulerte i alt fire. Jeg skal komme tilbake til en annen av lovene senere.)

At alt henger sammen med alt bryter med det kunnskapsidealet som ble etablert i den vitenskapelige revolusjonen på 1600-tallet, og som har vært dominerende til i dag. Den beste beskrivelsen finner vi allerede hos Galileo Galilei og hans yngre samtidige René Descartes. Metoden bygger på matematikk. Den består i at man isolerer et fenomen, deler det opp i sine elementer, og så setter det sammen igjen. Galilei kalte dette "metodo risolutivo" og "metodo compositivo". Men dette er også den viktigste metoden for å utvikle teknologi: Vi deler fenomener opp, og setter dem så sammen igjen i kombinasjoner som ikke finnes i naturen. Det er nettopp denne metoden kjemikerne bruker når de syntetiserer kjemiske stoffer.

Vitenskap og teknologi blir dermed et middel til å kontrollere naturen. I *Om metoden* hevdet Descartes at vitenskapen kan gi oss «... innsikt i de krefter og virkemåter som finnes i ilden, vannet, luften, stjernene og himmelen ...» slik at vi på den måten kan gjøre oss til «... naturens herre og mester»⁶.

⁵Barry Commoner: *Making Peace with the Planet*, New York: Pantheon Books 1990.

⁶René Descartes: *Om metoden* (1637), dansk utg. København: Gyldendals Uglebøker 1967

På Descartes tid var dette bare en drøm, men det har vært en grunnleggende drivkraft bak den teknisk-vitenskapelige utviklingen. Det endelige målet er fullstendig kontroll. En av forrige århundres best kjente fysikere, Richard P. Feynman, som ofte regnes som inspiratoren bak nano-teknologi, så for seg at vi kan kontrollere naturen atom for atom.⁷ Det ville virkelig være oppfyllelsen av Descartes drøm.

Hvis vi anvender denne fremgangsmåten på miljøblemene, innebærer det at vi prøver å løse hvert enkelt problem for seg, uten å se dem i sammenheng. Men fordi alt henger sammen med alt, kan det få uforutsette negative konsekvenser. Atomkraftverk har ingen utslipp av CO₂, og derfor har atomkraft vært foreslått som en løsning på menneskeskapt global oppvarming. Men atomkraft skaper en rekke nye problemer, som lagring av avfall som vil være radioaktivt i tusener av år, radioaktiv forurensning, for ikke å nevne muligheten for katastrofale hendelser, som eksplosjonene i atomkraftverkene i Tsjernobyl og Fukushima.

Elektriske biler har heller ikke utslipp av CO₂, og blir også foreslått som en del av løsningen på klimaproblemene. De har opplagt noen fordeler, fremfor alt at de i tillegg til at de ikke har CO₂-utslipp, reduserer lokal forurensning. Men hvis elektrisiteten genereres av sterkt forurensningende kullkraftverk, har vi bare flyttet problemet. I tillegg tar elektriske biler like mye plass som fossile biler, og de fører til like mange ulykker. I det hele tatt har de alle de andre ulempene som fossile biler har.

Fordi alt henger sammen med alt må vi gi opp ideen om en fullstendig teknisk kontroll, eller en teknologisk fix på miljøkrisen. Tiltak må alltid ses i en større sammenheng, og teknologien må passes inn i naturens kretsløp. Derfor presiserte Commoner allerede på 1980-tallet at den eneste løsningen på menneskeskapte klimaroendringer er å erstatte fossil energi med fornybar energi.

Den andre betingelser er at vi innser at naturen vet best

Dette er Commoners tredje økologiske lov. Tekniske fremskritt fører til inngrep i naturen. Men selv om de kan være nyttige for oss, vil alle større inngrep i naturen sannsynligvis være til skade for naturen. Commoner bruker en analogi for å belyse dette. Hvis vi åpner et ur og begynner å pirke tilfeldig i det, vil vi sannsynligvis skade eller ødelegge det. Det er riktignok en ørliten

⁷Feynmans foredrag «There's Plenty of Room at the Bottom» fra 1959 kan leses på <https://www.zyvex.com/nanotech/feynman.html> (1.10.2018).

sjanse for at uverket har stoppet, og at vår tilfeldige pirking vil få det i gang igjen. Men det er unntaket. Derfor overlater vi til en urmaker å reparere ur, nettopp fordi "urmakeren vet best"⁸.

Analogien til urmakeren er evolusjonens naturlige utvalg. Mutasjoner er tilfeldige, og de fleste variantene er lite tilpasningsdyktige. Derfor blir de også eliminert av det naturlige utvalg. Men evolusjonen er en langsom prosess, som har tatt flere milliarder år. Når for eksempel stoffer ikke finnes i naturen, er det sannsynligvis fordi de er blitt eliminert i evolusjonsprosessen. Commoner nevner at antallet proteintyper som finnes i naturen, er forsvinnende lite i forhold til antall mulige proteintyper. Grunnen til at et protein ikke finnes i naturen, er derfor høyst sannsynlig at det er blitt eliminert gjennom det naturlige utvalg.

Jeg sa at teknologi består i at vi setter naturens bestanddeler sammen på nye måter. I organisk kjemi syntetiserer vi stoffer. De vil høyst sannsynlig være skadelige, for eksempel giftige eller kreftfremkallende. Commoner nevner som et eksempel at det ikke finnes DDT i naturen. Det kan skyldes at en uheldig celle en gang i fortiden syntetiserte stoffet, og døde.

Nå kan vi selvfølgelig hevde at vi ikke *vet* om et tiltak medfører skade, eller om et stoff har skadelige virkninger. Det er usikkerhet knyttet til det meste av vår kunnskap om miljøet. Usikkerhet er også klimaskeptikernes viktigste våpen. De hevder ofte at det er så stor usikkerhet knyttet til klimaforskernes modeller at vi bør avstå fra å gjennomføre dyre tiltak. Men selv de som tror på menneskeskapte klimaendringer, vil ofte peke på usikkerhet i forbindelse med konkrete tiltak. Hva er effekten av å redusere oljeproduksjonen på norsk sokkel? Hva er effekten av å redusere biltrafikken? Hva er effekten av å erstatte fossile biler med elektriske biler?

Men er en påstand om at vi ikke kan være sikre på at vi skader naturen en god begrunnelse for ikke å gjøre noe? Poenget er naturligvis at vi heller ikke kan være sikre på at vi *ikke* skader naturen. Når det gjelder vår fremtid, bør bevisbyrden ikke ligge på dem som hevder at vi skader naturen, men på dem som hevder at noe er ufarlig.

Dagsrevyen onsdag 19.9.2018 hadde et godt eksempel på hvordan usikkerhet kan brukes til å hindre at noe blir gjort. Innslaget handlet om den siste rekefiskeren i Austevoll. Han kjøpte båten for 13 år siden, og har som attåttnæring fisket reker mellom oppdrettsanleggene i Austevoll. Men fangsten har gått jevnt nedover år for år, og nå er det ikke reker igjen. Han selger derfor båten. I innslaget sies det at NRK har fokusert på hydrogenperoksid, som brukes til å avluse laks i oppdrettsanleggene. Det gjengis et intervju med

⁸Barry Commoner: *Closing Circle*, norsk oversettelse *Ringene sluttet*, Oslo: Grøndahl & søns forlag 1972, s. 23.

en forsker som sier at laboratorieforsøk har vist at selv i svært lave konsentrasjoner tar hydrogenperoksid livet av reker. Forskeren avslutter med å si at vi bør lytte til rekefiskerne, og bruke føre var-prinsippet.

Til slutt følger et intervju med Kjetil Rykhus, fagsjef i Sjømat Norge. Han sier følgende: "Her er det så mange usikkerheter at det å trekke noen bastante konklusjoner ville jeg være veldig forsiktig med å gjøre. Hvis det er andre viktige årsaker til at rekebestanden går ned, så er det viktig at vi er helt sikre på at vi trekker riktige konklusjoner på riktig grunnlag."

Ja, slik kan det argumenteres, både i forbindelse med fiskeoppdrett og klimaforandringer. Selv om det stort sett er enighet om føre var-prinsippet, er det et stykke igjen til det er gjennomført i praksis.

Den tredje betingelsen er at vi kureres for neomania (troen på at det nye alltid er bedre enn det gamle)

Vi tar det mer eller mindre for gitt at det har vært jevne fremskritt gjennom historien. Hvis noe ikke er så bra nå, kan vi i det minste trøste oss med at det var mye verre før. Teknikkhistorikeren Lewis Mumford hevder i sitt klassiske verk *Technics and Civilization* at ideen om fremskritt står så sterkt i vår moderne sivilisasjon at at vi har vanskelig for å forestille oss at det ikke har vært jevne fremskritt. Hvis byene i Europa var skitne på 1800-tallet, må de på 1200-tallet ha vært seks århundrer skitnere, for vi tar det for gitt at verden er blitt renere. Hvis sykehusene tidlig på 1800-tallet var overfylte pesthus, må forholdene ha vært enda verre på 1400-tallet. Fakta som at byene på 1200-tallet jevnt over var mye renere enn på 1800-tallet, og at middelalderens sykehus hadde bedre plass og bedre sanitære forhold enn sykehusene på 1800-tallet, blir ganske enkelt utelukket.⁹

Den teknologiske fremskrittsoptimismen var kanskje på sitt høyeste på 1950-tallet. Atomkraftverk skulle i fremtiden produsere ubegrenset med energi til en pris så lav at den ville være praktisk talt gratis, vi ville gå rundt i klær som ligner på romdrakter, og spise piller som gir oss nøyaktig de næringsstoffene vi trenger. Men nå har det gått mer enn femti år siden den gang, og mye er det samme. I den industrialiserte delen av verden har riktignok de fleste fått vaskemaskin, kjøleskap, fjernsyn og bil, og i de senere årene datamaskiner, internett og mobiltelefoner. Men på mange områder er vi mye mer gammeldags enn vi tror. Vi går med sko som ligner mye på de skoene

⁹Lewis Mumford: *Technics and Civilization* (1934), New York: Harcourt, Brace and World 1963, s. 183.

man brukte for flere tusen år siden. Klesmotene har variert gjennom tidene, men i prinsippet benytter vi samme type klær som de gjorde for to tusen år siden. Vi drikker vin, noe som har eksistert i seks tusen år, i glass som også ble oppfunnet for flere tusen år siden. Kjøkkenredskapene våre er omtrent de samme som ble funnet ved utgravningene av Pompei. Vi beveger oss heller ikke rundt i flyvende biler eller motorsykler. Kortere strekninger tilbakelegger vi fremdeles til fots, og sykkelen er i ferd med å få sin renessanse.¹⁰

Vi har et godt eksempel på neomania rett borte i gaten fra her vi er nå, nemlig et tomt rådhus. Det sto ferdig i 1974, og i dag er det i så dårlig forfatning at det ble evakuert for et par uker siden, og det antydes til og med at det bør rives. Rådhuset var en del av de planene som ble vedtatt på 1940- og 50-tallet og som i stor grad la opp til at man skulle rive den gamle bebyggelsen i Bergen for å gi plass til nye, moderne bygg. Det var vedtak om å rive Tyskebryggen, og bebyggelsen på Nygårdshøyden, hvor Universitetet er lokalisert. Heldigvis slapp man opp for penger. Det siste store slaget sto om området bak rådhuset: I 1964 vedtok bystyret å rive alle trehusene i Marken. Det ble stoppet av folkelige protester.

Hvor lenge vil en teknologi vare? Hvis vi for eksempel tar et menneske av en viss alder, og spør hvor lenge vi antar at vedkommende vil leve, er svaret enkelt: Jo eldre man er, jo kortere er den gjenværende levetiden, statistisk sett. Men dette gjelder ikke generelt. Nassim Taleb siterer i *Anti-Fragile*, som jeg har henvist til ovenfor, fysikeren Richard Gott som i 1993 stilte det samme spørsmålet angående show på Broadway. Hvis Broadway-shows levetid fulgte samme logikk som menneskers, skulle vi tro at de som hadde gått lengst, også hadde kortest tid igjen. Men han fant det motsatte resultatet: Jo lenger et show har gått, jo lenger kan vi forvente at det går. Taleb hevder at de samme også gjelder for teknologi: Jo lenger en teknologi har eksistert, jo lenger kan vi anta at det vil eksistere.

Taleb påpeker at internettet har eksistert i noen tiår, og vi kan derfor regne med at det vil eksistere i noen tiår til. E-boken skulle gjøre papirboken overflødig, men fremdeles er salget av papirbøker mye større enn salget av e-bøker, som er marginalt. Papirboken har eksistert i flere hundre år, og vi kan dermed forvente at den vil eksistere i enda noen hundre år. E-boken har eksistert toppen et par tiår, og vi kan dermed regne med at den vil eksistere noen tiår til. Taleb presiserer at vi her bare har å gjøre med en tommelfingerregel, som vi ikke må ta for bokstavelig, men det kan likevel være en nyttig påminnelse.¹¹

¹⁰Disse eksemplene, med unntak av sykkelen, har jeg tatt fra Nassim Taleb: *Anti-Fragile*, London: Allen Lane 2012, s. 312.

¹¹Taleb: *Anti-Fragile*, s. 319.

En betingelse for å skape fred med naturen er å gi opp tanken om at det nye alltid er bedre enn det gamle. Alt for ofte erstatter vi noe som fungerer godt, med noe som fungerer dårligere. Bevisbyrden må ligge på dem som vil innføre noe nytt.

Den fjerde – og kanskje viktigste – betingelsen å redusere avstanden mellom rike og fattige

Jeg begynte med en bok fra 1962, altså Rachel Carsons *Silent Spring*. Jeg skal avslutte med en bok som kom ut tre år før. I 1959 holdt fysiker, romanforfatter og universitetsadministrator og Charles Percy Snow (som belønning for sin innsats endte han sin karriere som Lord Snow) fire offentlige forelesninger ved Cambridge University med tittelen *The Two Cultures*. De kom samme år ut som bok med samme tittel, og ble de påfølgende årene trykt i en rekke opplag. Uttrykket "de to kulturer" er blitt klassisk. Med det uttrykket siktet Snow til det forhold at den akademiske verden var delt i to "kulturer", naturvitenskap og teknologi på den ene siden, og de humanistiske fagene og samfunnsvitenskap på den andre. Han hevdet at det nesten ikke var noen kommunikasjon mellom dem.

Det som vakte mest oppsikt var at Snow angrep humanister for ikke bare å være uvitende om naturvitenskap og teknologi, men å være stolt av sin uvitenhet. De ville ikke nedlate seg til å ha noe med naturvitenskap og teknologi å gjøre. Egentlig angrep han ikke humaniora, men humanistene. Men han angrep også sine naturvitenskapelige kolleger for å sette seg på sin høye hest og ikke være interessert i anvendt vitenskap og teknologi.

Snows anliggende var å lage bro mellom de to kulturer. Han mente at naturvitere og humanister måtte samarbeide for å løse tidens presserende problemer. Det siste kapitlet i boken er imidlertid fullstendig glemt. Det har overskriften: "The Rich and the Poor". Her pekte han på gapet mellom industrialiserte og ikke-industrialiserte land. De første er rike og de andre er fattige, og problemet var at avstanden var økende. Han fremsatte så en prognose: Når de fattige oppdager forskjellen, vil de ikke lenger finne seg i det. Gapet vil være borte i år 2000.

Han kunne ikke tatt mer feil. Problemet er like stort i dag, og forskjellen mellom fattige og rike er til dels økende, både mellom land og innenfor hvert enkelt land. Dette må i dag ses i sammenheng med klimaendringene, for de to henger sammen. Den fattige del av verden rammes hardere av miljøproblemer og klimaendringer som er forårsaket av den rike del av verden. Vi har hatt fordelene, mens de fattige må betale den største prisen. Dette er naturligvis

dypt urettferdig.

De fattige landene påpeker med rette at de har samme rett til utvikling som oss. Samtidig vet vi at jorden ikke har bærekraft til at alle kan ha vår levestandard. Det er bare én løsning på det problemet: Vi må forbruke mindre. Det er absurd at alle partier i Norge, visstnok også inkludert Miljøpartiet De Grønne, går inn for økt økonomisk vekst. Denne veksten vil i hvert fall ikke gjøre oss lykkeligere, snarere tvert imot. Ett argument for fortsatt vekst er at det gjør oss i stand til å løse klimaproblemene. Som jeg har påpekt, vil dette føre til mer av det som har forårsaket problemene.

Jeg skal avslutningsvis nevne to momenter:

Naomi Kleins bok *This Changes Everything* (2014) handler også om klimaendringene. Første kapittel har tittelen: "The Right is Right", altså: Høyresiden har rett. Hun siterer presidenten i USAs handelskammer, Thomas J. Donomue:

There is no way this can be done without fundamentally changing the American way of life, choking off economic development, and putting large segments of our economy out of business.¹²

Høyresiden har rett i at vi ikke kan fortsette med "business as usual". Ifølge Klein må det dyptgripende forandringer til for at vi skal gjøre noe effektivt mot klimaendringene:

[A]ny attempt to rise to the climate challenge will be fruitless unless it is understood as part of a much broader battle of world-views, a process of rebuilding and reinventing the very idea of the collective, the communal, the commons, the civil, and the civic after so many decades of attack and neglect.¹³

En forutsetning for at dette skal lykkes er at vi kan få tilbake troen på at menneskeheten ikke bare er selvisk og grådig, som den neoklassiske økonomiske teorien har fått oss til å tro. Som Gordon Gekko (spilt av Michael Douglas) sier i filmen *Wall Street* (1987): "Grådighet er bra!" Mennesket kan være grådig, og konkurrerer med andre når forholdene legges til rette for det. Men det kan også være uselvisk og samarbeide dersom forholdene legges til rette for dét. I stedet for å basere samfunnet på egoisme og grådighet må vi få et samfunn basert på fellesskap og samarbeid.

Det andre momentet følger av dette, nemlig å vise at vi kan leve bedre og være lykkeligere ved å forbruke mindre. Jeg skal nøye meg med ett eksempel. Mandag 18. september hadde den engelske avisen *The Guardian* et oppslag

¹²Naomi Klein: *This Changes Everything*, New York: Simon & Shuster 2014, s. 31.

¹³Klein: *This Changes Everything*, s. 460.

med overskriften: «For meg er dette paradiset: Livet i den spanske byen som forbød biler.» ('For me, this is paradise': life in the Spanish city that banned cars.) Det handler om den spanske byen Pontevedra. Byen var i ferd med å drukne i forurensning og støy fra trafikken, og var preget av fraflytting. Rundt år 2000 ble det innført forbud mot privatbiler, og biltrafikken ble redusert til et absolutt minimum. Man har stoppet byggingen av supermarkeder, og det er blitt åpnet en rekke mindre butikker i bykjernen. Nå kan man høre fuglesang og menneskestemmer i stedet for trafikkstøy.

Konklusjon

Forurensning av miljøet og menneskeskapte klimaendringer er, ved siden av atomkrig, den største trusselen mot menneskeheten. Jeg har med vilje trukket frem en del andre miljøproblemer for nettopp å belyse Commoners påstand om at alt henger sammen med alt. Når man ser på helheten, blir det helt klart at det ikke finnes noen teknisk løsning på disse problemene. Det betyr naturligvis ikke at vi ikke skal utvikle teknologi. Tvert imot er det helt avgjørende at vi utvikler teknologi som tar hensyn til naturens kretsløp.

Men problemene kan bare løses ved at vi, med Commoners ord, slutter fred med naturen.